

Котлова Л., Весельська А., Машевська Н. Психологічні особливості конфліктних форм поведінки учнів з різних типів сімей. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2022. №1. Том 33 (72). С.106-112. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2022/17.pdf

159.9

Котлова Л.О.

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Весельська А.Л.

старший викладач кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Машевська Н.О.

магістрантка спеціальності «Психологія»
Житомирського державного університету імені Івана Франка.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ З РІЗНИХ ТИПІВ СІМЕЙ

Сім'я є головним соціальним інститутом в житті кожної людини, саме тому вивчення конфліктних форм поведінки, спираючись на її типологію, є необхідним. Конфлікти, як зіткнення протилежних сторін, присутні у житті кожного, їх неможливо оминати. Саме тому необхідно якнайширше розібратися в причинах їх виникнення, факторах, які впливають на їх зародження та особливості конфліктогенів, які є провокаторами. Усе це являється підґрунтям суперечок, на які треба звертати увагу заради позитивного мобілізування конфлікту. Основна мета дослідження встановити особливості конфліктних форм поведінки учнів з різних типів сімей. Для вивчення особливостей конфліктних форм поведінки учнів з благополучних та неблагополучних сімей було використано три методики:

методика К. Томаса на визначення стилю поведінки в конфліктних ситуаціях; методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки; методика діагностики копінг-стратегії в стресових ситуаціях (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер в адаптації Т. Крюкової).

Встановлено, що, за результатами діагностики особливостей конфліктних форм поведінки учнів з благополучних та неблагополучних сімей, є спільні та відмінні ознаки: діти з благополучних та з неблагополучних сімей під час конфліктних ситуацій використовують різні форми поведінки та вирішують конфлікти, використовуючи як конструктивні так і деструктивні методи; діти з благополучних сімей частіше можуть використовувати такі стилі поведінки, як «компроміс» та «уникнення», коли діти з неблагополучних сімей - «приспосовання» та «суперництво»; дітям з благополучних сімей більш характерний копінг, орієнтований на вирішення завдань, навідмінну від дітей з неблагополучних сімей, яким притаманний копінг, орієнтований на емоції та ізоляцію.

Під час дослідження виявлено: дітям з благополучних сімей у більшості характерні ситуативні форми поведінки в конфліктних ситуаціях, натомість дітям з неблагополучних сімей – особистісні; діти з благополучних сімей мають досвід більш конструктивно поводитися під час конфліктних ситуацій, аніж діти з неблагополучних сімей, що впливає на ступінь ефективності вирішення будь-яких конфліктних ситуацій.

Ключові слова: *конфлікт, конфліктні форми поведінки, благополучна сім'я, неблагополучна сім'я.*

Постановка проблеми. Нині сім'я є предметом вивчення великого значної кількості дослідників. Сучасна сім'я перебуває в стані кризи, яка проявляється у вигляді таких процесів як: зниження життєвого рівня та здоров'я; різке підвищення кількості розлучень; побутова злочинність та зростання конфліктів у сім'ї; зниження народжуваності; зменшення її

педагогічного потенціалу та можливості розвитку гармонійної повноцінної особистості.

На наш погляд, у цих умовах активізуються захисні функції сім'ї, і, насамперед, функція матеріального захисту, яку сучасній сім'ї здійснювати стає все складніше. Викликає тривогу те, що при цьому відходить на другий план, або зникає зовсім виховна функція сім'ї. А це ми рахуємо в умовах падіння духовності сучасного суспільства є найважливішою функцією сім'ї. Власні діти, на жаль, зміщуються на одне з останніх місць у списку цінностей батьків.

Одним із найважливіших аспектів заявленої проблеми ми назвали процес структурно-функціональної трансформації сім'ї як соціального інституту та, як наслідок, зменшення її впливу на дитину, яка росте в ній під впливом несприятливих сучасних ситуацій, що склалася в нашому суспільстві.

Явні та приховування сімейні конфлікти ведуть до різноманітних фізичних та духовних травм дітей, їх агресивності, труднощів у спілкуванні, збільшення кількості правопорушень, психолого-педагогічної занедбаності.

На жаль, психолого-педагогічна теорія та практика відстають від вимог часу. Сьогодні перед ними стоїть мета сформувати засоби та шляхи включення дитини з неблагополучної сім'ї до системи повноцінних дитячо-дорослих відносин, нейтралізації негативних переживань та дій дитини, допомогти сім'ї у подоланні труднощів.

Проблему психології сім'ї та особливості конфліктних форм поведінки особистості досліджувало чимало українських вчених: типи поведінки у конфліктних ситуаціях (Л. Котлова, С. Котловий); функції та види сімейних конфліктів (В. Ващенко, Л. Кондрацька) [4; 6; 9].

Вивчення даної проблеми спричинено неврахуванням фактору особливостей впливу типів сімей на виховання особистості, що формує певний стиль поведінки у дітей при вирішенні конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження закордонних вчених свідчать про актуальність нашого дослідження. Так, В. Sheller

зазначав, що сім'я є зв'язком дитини зі світом і відіграє вирішальну роль у підготовці дитини до життя поза домом [11]. У дослідженнях J. Wadsworth, I. Burnell та інших встановлено, що діти із асоціальних дітей мають підвищений рівень невротизму, конфліктності та емоційної незрілості, у порівнянні із дітьми з благополучних сімей [12]. У свої чергу, Karin M. Ekstrom, Patriya S. Tansuhaj, Ellen R. Foxman вказували на те, що сім'я несе відповідальність за соціалізацію дітей в соціумі, за їх поведінку в суспільстві [10].

Сім'я займає одне з найважливіших місць в житті кожної людини та відрізняється складом, традиціями, побутом, міжособистісними стосунками, кліматом та взаємовідносинами, які панують в ній.

За складом сім'ї виділяють повні сім'ї, в яких діти проживають з обома батьками, неповні, якщо немає одного з батьків, і формально повні, коли в сім'ї є обоє батьків, але один з них із певних причин не бере участі у вихованні дитини. У більшості випадків повні сім'ї характеризуються як гармонійні, якщо внутрішньо сімейні відносини в них відповідають принципам гуманності, формуванню й прояву відносин до іншого, як до себе, і до себе, як до іншого; передбачають взаємну щедрість і доброту, повагу і вимогливість [8, с. 52].

Неповні й формально повні сім'ї набагато частіше потрапляють до розряду проблемних (конфліктних, антипедагогічних, асоціальних), так як у них відсутня соціально-психологічна структура сім'ї та існування в ній активних взаємостосунків між усіма членами родини [1].

За мікрокліматом в сім'ї розрізняють емоційно комфортні сім'ї, де діти зазвичай переживають лише емоційно комфортні відчуття захищеності, затишку й приязні їхніх членів; тривожні сім'ї, мікроклімат яких найчастіше є проекцією відповідних особистісних характеристик батьків, та сім'ї, яким притаманний емоційно-психологічний дискомфорт і нервово-психічне напруження. Як правило, такий мікроклімат характерний для проблемних сімей із суттєвими відхиленнями спілкування батьків від норм ефективної педагогічної комунікації. Саме від рівня гармонійності відносин між усіма

членами сім'ї, залежить і ступінь вираженості агресії та конфліктогеності у дітей, а саме підлітків [2].

За якістю сімейних взаємин сім'ї поділяються на: благополучні – це сім'ї, що мають високий рівень внутрішньо сімейної духовності, моральності, кооперації та координації, з раціональними шляхами розв'язання сімейних проблем; неблагополучні – це сім'ї, які в силу певних причин частково або повністю втратили виховні можливості [7, с. 65].

Підлітки з неблагополучних сімей характеризуються низькою емоційною виразністю та негативним емоційним фоном прийняття себе та навколишнього світу. Для них є притаманний простий інфантильний психологічний захист. Вони прагнуть викоринити минулий травматичний досвід, що призводить до формування нестійкої особистості та порушених контактів з оточуючими [3, 922 с.].

Наслідками недостатнього виховання є також несформовані уявлення про благополучну, гармонійну сім'ю. Такі діти ставляться до ровесників як до об'єктів, які є засобами власної активності; вирішують конфлікти шляхом обману, приниження; обирають роль жертви інших людей і обставин. У вирішенні ситуацій обирають пасивну позицію утриманця, керуються установкою на захист та недовіру («комплекс їжака»). Негативний авторитет батьків підлітками не критикується, а навпаки, приймається [5, с.57-61].

На нашу думку, благополучна сім'я має міцні внутрішні зв'язки, високий рівень координації. Це середовище, де панує взаєморозуміння, повага членів родини один до одного, взаємна довіра, чуйність, раціональні способи вирішення всіх сімейних проблем, позитивна моральна атмосфера. У підлітків з благополучних родин виявлені: переважно високий рівень вербалізації власного досвіду; спрямованість на позитивні міжособистісні стосунки з однолітками; активну позицію в житті та активний підхід у вирішенні ситуацій. У нормальній сімейній обстановці дитина виростає доброзичливою, гуманною, здатною до співчуття, спокійною, оптимістичною, добрим

товаришем, з почуттям гумору, керується встановленими етичними правилами.

Отже, сім'я є головним осередком соціалізації особистості і являється найвпливовішим агентом соціалізації. Саме тому поведінка дитини на пряму залежить від типу сім'ї в якій вона виховується та методів виховання, які застосовуються в конкретній родині.

Формулювання цілей статті. Висвітлити результати емпіричного дослідження порівняння психологічних особливостей конфліктних форм поведінки учнів з різних типів сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою нашого дослідження було дослідити особливості конфліктних форм поведінки учнів з благополучних та неблагополучних сімей. Для реалізації мети дослідження, нами було використано такі методики: 1) методика визначення стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях К. Томаса (адаптація Н.Грішиної); 2) методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки; 3) методика діагностики копінг-стратегії в стресових ситуаціях (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер в адаптації Т. Крюкової).

У дослідженні взяли участь 120 учнів професійних училищ України, віком 15-16 років, 60 осіб з яких - виховуються в благополучних сім'ях, 60 - з неблагополучних сімей.

З метою вивчення стилю поведінки в конфліктній ситуації учнів, що проживають у різних типах сімей була використана методика К. Томаса в адаптації Н. Грішиної «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації».

Таким чином, за результатами діагностики стилю поведінки під час конфліктної ситуації дітей з благополучних сімей за методикою К. Томаса в адаптації Н. Грішиної були отримані такі результати: 40% учнів обирають «Компромис» (шукають баланс взаємних поступок і надбань, прагнуть порозумітися, згоджуються на часткове задоволення своїх потреб з метою збереження стосунків та отримання хоча б половини бажаного, підкреслюють спільність інтересів); у 20% досліджуваних під час конфліктних ситуацій

переважає стиль поведінки «Уникнення» (пасивна поведінка, що полягає в ігноруванні конфліктів, або перенесення його на інший більш оптимальний час, бажають уникати складних ситуацій не обговорювати те, що є предметом суперечки, надають перевагу бути присутніми, але не проявляти ніяких ознак втручання, часто зберігають нейтралітет); серед 17% досліджуваних спостерігається стиль поведінки під час конфліктних ситуацій «Співпраця» (намагаються всі суперечки обговорювати разом із іншою стороною конфлікту) та «Пристосування» (жертвують власними інтересами з метою покращення міжособистісних чи групових стосунків, намагаються в конфлікті бути приємними в очах його учасників); 6% досліджуваних мають «Суперництво», як стиль вирішення конфліктів (орієнтовані на перемогу в конфлікті шляхом ігнорування потреб інших).

Під час аналізу показників учнів, що відносяться до неблагополучних сімей встановлено, що у 33% переважає стиль вирішення конфліктів «Пристосування»; 26% - «Суперництво»; 20% дітей під час конфліктних ситуацій переважає стиль поведінки «Уникнення»; 14% досліджуваних спостерігається стиль поведінки «Співпраця»; 7% учнів обирають «Компроміс». Враховуючи загальні показники ми бачимо, що учні із неблагополучних сімей використовують різні методи розв'язання конфліктів, але фактично 73% використовують неконструктивні стилі розв'язання конфліктних ситуацій, що, на нашу думку, пов'язано із можливостями, вихованням та сімейним прикладом.

За результатами діагностики копінг-поведінки в стресових ситуаціях були отримані такі результати:

- у дітей з благополучних сімей переважає «копінг орієнтація на вирішення завдань», а саме у 47% досліджуваних. Для цих учнів характерне прагнення використовувати всі наявні ресурси на пошук різних способів ефективного вирішення конфліктних ситуацій;

- серед 20% досліджуваних дітей з благополучних сімей спостерігається копінг-стратегія «соціальна підтримка», а саме активна поведінка задля

вирішення проблеми, особистість звертається за допомогою або підтримкою до максимально значущої людини, часто це сім'я, друзі чи близькі знайомі;

- серед найнищого показника у дітей з благополучних сімей є «копінг орієнтація на емоції», а саме у 7% досліджуваних, переважає емоційність під час вирішення конфліктних ситуацій. Такі учні під час конфлікту яскраво виражають емоції, часто здатні до суперництва;

- у дітей з неблагополучних сімей переважають: «копінг орієнтація на емоції», а саме у 30% досліджуваних, переважає емоційність під час вирішення конфліктних ситуацій. Такі особистості під час конфлікту яскраво виражають емоції, часто здатні до суперництва; ще у 30% дітей спостерігається копінг-стратегія «ізоляція», їм характерна ізоляція від проблемних ситуацій, недостатнє вміння правильно розв'язувати конфліктні ситуації.

- у дітей з неблагополучних сімей у 17% переважає копінг орієнтація на вирішення завдань та копінг орієнтація на уникнення проблемних ситуацій, яким характерні вище зазначені риси;

- серед низького показника у дітей з неблагополучних сімей є «копінг соціальна підтримка», а саме у 6% досліджуваних. Таким чином, для 93% досліджуваних не характерним є ділитися власними проблемами; такі діти самостійно вирішують проблемні моменти.

Таким чином, можна стверджувати, що діти із благополучних сімей мають кращий досвід підбору позитивних копінг-стратегій, ніж діти з неблагополучних сімей.

З метою діагностики рівня агресивності під час конфліктних ситуацій у дітей з благополучних та неблагополучних сімей нами була використана методика «Діагностика показників і форм агресії» А. Басса та А. Дарки (адаптація А.К. Осницького). Відповідно до результатів діагностики дітей, що виховувалися у благополучних сім'ях були отримані такі дані:

- більшості дітям із благополучних сімей притаманний високий - та дуже високий рівень прояву «відчуття провини», а саме 66%. Таким учням

характерне хибне переконання в тому, що вони є в усьому винними, діють неправильно та несправедливо по відношенню до інших, вважають себе поганими людьми. Цей прояв агресії є безпечним для інших сторін, але негативно впливає на психічний стан аутоагресивної особистості.

- серед 53% досліджуваних на високому та дуже високому рівнях є прояви «образи» - це вид агресії, який означає відчуття заздрості та негативізму до опонентів; незадоволеність оточуючими; симуляція або переживання справжніх страждань.

- 46% притаманна «непряма агресія». Таким дітям характерне використання опосередкованих механізмів прояву агресії проти інших осіб через жарти, плітки, крик, тупання ногами тощо.

- «роздратування» як прояв агресії характерний 40% опитуваних. Воно передбачає схильність особи до даного компоненту, здатність до різкості та грубості, що часто заважає при конструктивному вирішенні конфліктів.

Невеликій кількості дітей даної категорії притаманні наступні прояви агресії, такі як: «підозрілість» -10 %, «вербальна агресія» - 7% (використання нецензурної лайки, підвищення тону, застосування погроз тощо); у 10% досліджуваних переважає використання «фізичної агресії»; 3% респондентів притаманний «негативізм»; 7% притаманна «схильність до підозр».

За результатами дослідження дітей з неблагополучних сімей за методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація А.К. Осницького) було встановлено, що:

- у дітей із неблагополучних сімей найбільший прояв має «підозрілість», а саме в 56% дітей. Таким учням може бути властива недовіра та обережне відношення до оточуючих. У дітей з високим рівнем прояву даного виду агресії властиві переконання, що оточуючі можуть їм зашкодити, відсутня довіра до людей. У неблагополучних сім'ях за результатами діагностики така тенденція спостерігається;

- у 33% досліджуваних спостерігається такий вид агресії, як «фізична агресія». Це може вказувати на схильність до завдання фізичного болю та заподіяння насильства над іншими особистостями.

- 40% респондентів даної категорії використовують у своїй стратегії поведінки «вербальну агресію», що передбачає використання непристойних слів, крику тощо з метою приниження іншого суб'єкта.

- 33% підлітків притаманний «негативізм», що передбачає наростаючу активність дій проти встановлених вимог або правил.

- Невеликий відсоток досліджуваних мають такі показники, як: «опосередкована погроза» у 16% дітей, роздратування – ще у 7%. Таким дітям характерне використання опосередкованих механізмів прояву агресії проти інших осіб через жарти, плітки, через крик, тупання ногами тощо;

- відсутніми формами прояву агресії у дітей з неблагополучних сімей є: «образа» та «аутоагресія». Тобто таким дітям можуть бути нехарактерним переконання в тому, що вони в чомусь неправі та вчиняють негарно, часто можуть не відчувати почуття провини.

Отже, діти з благополучних сімей, так само як і діти з неблагополучних можуть використовувати різні форми прояву агресії. Але порівнюючи слід зазначити, що діти з благополучних сімей використовують як ситуативні форми конфліктної поведінки (образа, відчуття провини), які не загрожують власному чи чужому здоров'ю та життю і спрямовані лише на вивільнення власних негативних проявів, так і особистісні (непряма агресія, роздратування), що можуть зашкодити при вирішенні конфліктних ситуацій.

У дітей з неблагополучних сімей прояви поведінки здебільшого відносяться до особистісної форми (фізична агресія, вербальна агресія, схильність до підозр), що провокує використання деструктивних стимулів поведінки.

Таким чином, за результатами нашого дослідження можемо стверджувати, що (див. таблиця 1):

- діти з благополучних та з неблагополучних сімей під час конфліктних ситуацій використовують різні форми поведінки; конкретних способів поведінки у 70-100% досліджуваних помічено не було;

- діти з благополучних та з неблагополучних сімей використовують і конструктивні форми у вирішенні конфліктів так і негативні.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз результатів дослідження форм поведінки під час конфлікту дітей з різних типів сімей

Типи сімей	Результати тестування за методикою К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації».		За методикою «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер в адаптації Т. Крюкової).		Дослідження за методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація А.К. Осницького)	
Діти з благополучних сімей	Компроміс	40%	Копінг на вирішення завдань	47%	Відчуття провини	46%
	Уникнення	20%	Соціальна підтримка	20%	Образа	53%
	Співпраця та Пристосування	17%	Уникнення та Ізоляція	13%	Роздратування	40%
	Суперництво	6%	Копінг орієнтований на емоції	7%	Непряма агресія	46%
Діти з неблагополучних сімей	Пристосування	33%	Копінг орієнтований на емоції та Ізоляція	30%	Схильність до підозр	53%
	Суперництво	26%	Копінг на вирішення завдань та Уникнення	17%	Негативізм	40%
	Уникнення	20%	Соціальна підтримка	6%	Фізична агресія	33%
	Співпраця	14%			Вербальна агресія	46%
	Компроміс	7%				

Серед відмінних ознак були виділено такі:

- діти з благополучних сімей частіше можуть використовувати «компроміс» - 40% та «уникнення» - 20%; коли діти з неблагополучних сімей «пристосування» - 33% та «суперництво» - 26%. Таким чином, діти з

благополучних більше не вступають у конфліктні ситуації, а у їх випадку намагаються їх вирішити конструктивно, коли діти з неблагополучних сімей або пристосовуються до умов конфлікту, або активно діють та можуть використовувати силу;

- дітям з благополучних сімей більш характерний копінг, орієнтований на вирішення завдань у 47%. Їм мало властиві емоційні прояви під час конфліктних ситуаціях, що свідчить про більш свідоме розуміння що необхідно робити під час неконструктивних конфліктних ситуаціях; дітям з неблагополучних сімей – 30% більш характерний копінг, орієнтований на емоції та ізоляцію, властиві соціальна підтримка, тобто діти орієнтовані на переживання негативних емоцій під час конфліктів, рідко діляться своїми проблемами з іншими, часто недовіряють оточуючим.

Під час конфліктів учні застосовують різні форми агресії, таким чином, серед дітей з благополучних сімей частіше всього можуть використовувати «опосередковану погрозу» - 46%, «роздратування» - 40%, «образу» - 53% та «відчуття провини» - 46%. Таким дітям характерне використання опосередкованих механізмів прояву агресії проти інших осіб через жарти, плітки, через крик, тупання ногами тощо. Цей прояв агресії є безпечним для інших особистостей, й таким чином особистість, що проявляє агресію позбувається негативних емоцій, що також великим чином впливає на стан особистості в цілому, також таким дітям не характерний негативізм, коли діти з неблагополучних сімей використовують в більшості випадках «підозрілість» - 60%, тобто діти часто недовіряють оточуючим людям, здатні вирішувати конфліктні ситуації самостійно, також їм не властиві «образи» та «аутоагресія».

Висновки із цього дослідження і дальші перспективи в цьому напрямку. Відповідно до результатів досліджування є аргументи стверджувати, що діти з благополучних сімей мають досвід більш конструктивно поводитися під час конфліктних ситуацій, аніж діти з неблагополучних сімей, що впливає на ступінь ефективності вирішення будь-

яких конфліктних ситуацій. Дітям з неблагополучних сімей властива самотійність у розв'язанні ситуацій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективами подальших досліджень вбачаємо розробку, впровадження та перевірку ефективності програми формування конструктивних навичок поведінки в конфліктах.

Список літератури:

1. Богомолова М. Н. Коммуникационный конфликт как явление действительности. *Современные научные исследования и инновации*. 2012. Вып. 9. С. 76-82.

2. Бондарчук О. І. Сім'я як осередок соціалізації дитини. Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах. Київ: АЛД, 1998. 165 с.

3. Буковська О. О. Особливості становлення та психокорекції життєвого досвіду підлітків з неблагополучних родин. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2010. №10. 922 с.

4. Ващенко, І., Кондрацька, Л. Фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2019. №12. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-12.%p>

5. Конева О. Б. Неблагополучная семья и девиантное поведение: социально-психологические аспекты. *Психология*, 2012. Вып № 9. С.57-61.

6. Котловий С. А. Конфліктні форми поведінки та причини їх виникнення в учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб.наук.пр. Київ–Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2011. № 27. С.122 – 128.

7. Пірен М. І. Конфліктологія : Підручник. Київ: МАУП, 2003. 360 с.

8. Шипова Л. В., Шипова А. В. Семейные факторы агрессии подростков. *Гуманитарные научные исследования*. 2016. Вып. № 10. С. 52.

9. Biletska I., Kotlova L., Kotlovyi S., Beheza L. Kulzhabayeva L. Empirical Study of Family Conflicts as a Factor of Emotional Burnout of a Woman. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*. 2020. 8(2). P. 211-218. <https://www.lifescienceglobal.com/journals/journal-of-intellectual-disability-diagnosis-and-treatment/volume-8-number-2/82-abstract/jiddt/3938-abstract-empirical-study-of-family-conflicts-as-a-factor-of-emotional-burnout-of-a-woman>
10. Karin M. Ekstrom, Patriya S. Tansuhaj, and Ellen R. Foxman. Children's Influence in Family Decisions and Consumer Socialization: a Reciprocal View. *NA - Advances in Consumer Research*. 1997. Volume 14, P. 283-287. <https://www.acrwebsite.org/volumes/6704>
11. Sheller B. Influence of the Family. *Wright's Behavior Management in Dentistry for Children*, 2021. <https://doi.org/10.1002/9781119680987.ch4>
12. Wadsworth J., Burnell I., Taylor B., Butler N. The influence of family type on children's behaviour and development at five years. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2006. 26(2). P. 245 - 254 DOI:[10.1111/j.1469-7610.1985.tb02263.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1985.tb02263.x)